

สุนทรียะในการชมโขน สำหรับผู้ชมร่วมสมัย

Sustaining Khon's Values and Aesthetics in Contemporary Productions

จุฬาลักษณ์ เอกวัฒนพันธุ์¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการแนะนำวิธีการชมการแสดงโขนสำหรับผู้ชมร่วมสมัย ที่จะชมโขนอย่างไรให้สนุก ให้รู้เรื่อง การแสดงโขนมีภาษามากมายที่ทำงานร่วมกันในการเล่าเรื่อง โขนเล่าเรื่องผ่านภาษาที่ประกอบไปด้วย ภาษาทางด้านวรรณศิลป์ที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ ภาษาที่มาจากคำพูดของคนพากย์ ภาษาที่มาจากบทเพลง และภาษาที่มาจากท่ารำ โขนเป็นการแสดงที่นำเรื่องราวจากรามเกียรติ์ โดยประเด็นหลักของรามเกียรติ์คือ ความดียอมชนะความเลว เรื่องราวกำหนดเป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายยักษ์กับมนุษย์ ทศกัณฐ์และพระราม โดยมูลเหตุใหญ่ของการขัดแย้งในเรื่อง เกิดจากการแย่งชิงนางสีดาไปจากพระราม สถานการณ์การแสดงโขนทุกวันนี้พบว่า บทการแสดงที่ถูกตัดทอนเพื่อตอบสนองคนดู ที่ต้องการชมการแสดงที่รวดเร็ว ทันใจ เพื่อตอบกระแสสังคมสำเร็จรูปที่ชีวิตที่เกิดขึ้นแล้วเจอทุกอย่างที่พร้อมใช้ อันเป็นวิถีชีวิตที่กลายเป็นความเคยชินของคนสมัยใหม่ปัจจุบัน ซึ่งมีผลต่อวิถีคิดและการใช้ชีวิต อาจส่งผลให้คนสมัยปัจจุบันไม่เห็นคุณค่าที่แท้จริงของโขน เรายกย่องว่าโขนคือศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ คือสิ่งที่ตั้งงาม คือเกียรติของพระราม แต่เรากลับตัดทอนหรือนำเอาแสง สี เสียง เลเซอร์ มาประกอบการแสดงโขน สร้างภาพให้ผู้ชมเห็นความยิ่งใหญ่อลังการตระการตา สิ่งเหล่านี้กลายเป็นหัวใจหลักของการแก้ไขหรือแก้ปัญหา ที่จะทำให้ผู้ชมดูโขนรู้เรื่อง ทว่าทำลายจินตนาการของผู้ชม หรือเราจะบูรณาการเพิ่มทักษะด้านการให้ความรู้พัฒนาศักยภาพทางสติปัญญา เพื่อกล่อมเกลารามณ์และจิตใจให้ประชาชนคนไทย ได้เข้าใจศิลปะการแสดงโขนที่เป็นสมบัติอันทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมของชาติไว้ให้คงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบันสืบต่อไป

คำสำคัญ การดูโขน/ ภาษาโขน/ สุนทรียะในการรับชม

¹อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะดนตรีและการแสดง มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

This article provides guidance for contemporary audiences to watch and understand *Khon* performance. A Thai classical mask dance, *Khon* will be performed for some scenes of the *Ramayana* story. This story tells of the struggles of human against demon, as Rama battles Ravana. Historically, *Khon* performance represented Thai art and culture, symbolizing the goodness, honor, and power of the King. Nowadays, *Khon* is being modernized by adding laser light and digital sounds designed to attract contemporary audiences, but the addition of these elements has taken a toll on the form's values and aesthetics. In this paper, I discuss how *Khon* performance tells a story with a specific language and how the mannerisms of highest royalty influenced the acting, singing, and movements. I will also discuss how Thai audiences in the present have lost an appreciation for *Khon*'s beauty and history. In closing, I present my own views on how to conserve the traditional dance form for the next generation.

Keywords: *Khon* performance: Thai classical mask dance; *Ramayana* story

โขน การแสดงอันเป็นนาฏกรรมชั้นสูงของไทย ประกอบด้วยศิลปะอันเป็นมรดกสำคัญของชาติหลากหลายแขนง ได้แก่ วรรณศิลป์ วจิตรศิลป์ ดุริยางค์ศิลป์และนาฏศิลป์ โขนจึงนับได้ว่า เป็นศิลปะทางการแสดงที่มีคุณค่าและมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบของไทย และยังแสดงถึงความเป็นประเทศที่มีอารยธรรมอันสูงส่ง ทว่าสถานการณ์ปัจจุบัน มีผู้ที่เข้าใจและซาบซึ้งต่อศิลปะแขนงนี้น้อยลงไปทุกที

ในปัจจุบันผู้ชมสามารถหาชมการแสดงโขนได้ในสถานที่ต่าง ๆ เช่น โขนศาลาเฉลิมกรุง โขนธรรมศาสตร์ โขนกรมศิลปากร โขนเฉลิมพระเกียรติ ตามโรงแรม ร้านอาหาร เป็นต้น ผู้จัดการแสดงโขนจึงได้ปรับเปลี่ยนทำให้โขนเข้าใจง่ายขึ้น ด้วยวิธีการแสดงและสร้างองค์ประกอบรูปแบบการนำเสนอขึ้นอีกมากมายเช่น บทการแสดงที่ถูกตัดทอน เพื่อตอบสนองคนดูที่ต้องการชมการแสดงที่รวดเร็ว ทันใจ ไปตามกระแสสังคมสำเร็จรูป วิถีชีวิตที่กลายเป็นความเคยชินของคนสมัยใหม่นี้ มีผลต่อวิถีคิดและการใช้ชีวิต อาจส่งผลให้คนสมัยนี้ไม่เห็นคุณค่าต่อสิ่งนี้ก็เป็นได้ การที่เรายกย่องว่าโขนคือศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ คือสิ่งที่ดีงาม คือเกียรติของพระราม แต่เรากลับตัดทอนหรือนำเอา แสง สี เสียง เลเซอร์ มาประกอบกับการแสดง สร้างภาพให้ผู้ชมเห็นความยิ่งใหญ่ลึกลับตระการตา โดยทำลาย จินตนาการของผู้ชม แต่ผู้เขียนบทความนี้กลับมองเห็นถึงการขาดพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ เรื่องสถานการณ์ต่าง ๆ และสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นในโขน

บทความนี้ได้รวมลักษณะสำคัญของโขนที่จะทำให้ผู้ชมที่สนใจในศิลปะการแสดงประเภทนี้ได้เข้าไปพิจารณาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในเบื้องต้นและก่อให้เกิดสุนทรียะในการชมโขนได้มากขึ้น

1. ดูโขนต้องเข้าใจภาษาในการแสดงโขน

หากมีคำถามจากผู้ชมว่า จะดูโขนอย่างไรให้สนุก ให้รู้เรื่องหรือเมื่อเราดูรู้เรื่องแล้วนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าเราจะเข้าใจการแสดงทั้งหมดนั้นจริง ๆ เพราะการแสดงโขน มีภาษามากมาย ที่ทำงานร่วมกันในการเล่าเรื่อง โขนเล่าเรื่องผ่านภาษาที่ประกอบไปด้วย ภาษาทางด้านวรรณศิลป์ที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ ภาษาที่มาจากคำพูดของคนพากย์ ภาษาที่มาจากบทเพลง และภาษาที่มาจากท่ารำ

1.1 ภาษาในวรรณศิลป์

ภาษาในวรรณศิลป์ที่อยู่ในโขนมาจากนักร้องที่นั่งประจำอยู่กับวงดนตรีโดยส่วนใหญ่จะเป็นการเกริ่น นำเรื่อง บอกถึงความตั้งใจสิ่งที่อยู่ในใจของตัวละคร บอกถึงบรรยากาศ ตัวอย่างเช่น เมื่อทศกัณฐ์ยกทัพ

สรแสนศึกดาวราชขร	จับเพชรารุชยักษี
สรการผู้เรื่องฤทธิ์	จับเพชรราวีขุนมาร
นิลเอกนั้นจับรณศักดิ์	โหมกหักเอาด้วยกำลังหาญ
นิลขันโลดโพนโจนทะยาน	เข่ารอนราญรณสิทธิอิสุร ²

² จากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ข้าราชการศิลปินและนักเรียนนาฏศิลป์กองสังคีตกรมศิลปากร จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

จะเห็นว่าคำกลอนเป็นการบรรยายการต่อสู้ระหว่างยักษ์กับลิง ภาษาที่มาจากคำพูดของคนพากย์และบทเจรจา มี 2 ประเภทคือคำพากย์และคำเจรจา พากย์ หมายถึง พรรณนาแทนตัวแสดง เป็นทำนองตามบทร้อยกรองที่มีผู้แต่งไว้ เจรจา หมายถึง พูดโต้ตอบ เช่น พระรามพูดโต้ตอบกับทศกัณฐ์ บทเจรจา แต่งด้วยฉันทลักษณ์ประเภทร้อยยาว เป็นคำคล้องจองส่งสัมผัสทำยวรรคหน้าไปวรรคหลังร้อยต่อจนจบ อย่างเดียวกับร้อยยาวเทศน์มหาชาติ หรือคำทำขวัญที่สืบจากประเพณีของหมอผียุคศึกดาบรพร

1.2 ภาษาที่มาจากคำพูดของคนพากย์และบทเจรจา

ในการแสดงโขนจะมีคนออกมาพากย์ ซึ่งผู้พูดจะยืนอยู่ด้านข้างของเวที สิ่งที่ถูกพากย์กระทำคือการพูดแทนตัวละคร ซึ่งโขนคือการแสดงที่สวมศีรษะ โดยผู้แสดงนั้นไม่สามารถที่จะพูดเองได้ คนพากย์จึงเปรียบเสมือนตัวละครตัวหนึ่งที่ทำหน้าที่พูด และสื่อสารแทน ผู้แสดงจะเปลี่ยนภาษาพูดให้เป็นภาษาที่เกิดขึ้นจากร่างกาย คำต่อคำ เช่น กุมภกรรณคุยกับพิเภก (ศึกกุมภกรรณ)

ตัวมึงเป็นไส้สงคราม	พระรามก็จะยกเมืองให้
ฝ่ายกูผู้ออกมาชิงชัย	ก็จะข้าให้ซึ่งราชธานี
ลงกาเป็นสองเมืองหรือ	ใหนักองและจะรื้อให้พี่
ลงได้แต่มึงไอ้อัปรีย์	กูนี้มีได้เชื้อฟิง

(พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, 2538)

1.3 ภาษาที่มาจากบทเพลง ดนตรีประกอบการแสดง วงดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงโขน คือ วงปี่พาทย์ เพลงประกอบการขับร้อง บรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบอากัปกริยาของตัวโขน ในตอนที่สำคัญ เช่น พระรามเข้าสวนพระพิราพจะต้องมีตัวแสดงที่ออกรำเพลงหน้าพาทย์สูงสุดของนาฏศิลป์และดนตรีไทย คือ เพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ซึ่งมีใช้เฉพาะในการแสดงโขนและประกอบพิธีไหว้ครูเท่านั้น

เพลงที่ใช้ประกอบในการแสดงของไทย มักจะเอาเพลงที่บอกถึงอารมณ์ความรู้สึกมาใช้ประกอบการแสดงมากกว่าเพลงที่ใช้บรรเลงเพื่อความไพเราะ เพราะฉะนั้น ในการดูโขน บางครั้งจะมีการบรรเลงเพลงโดยไม่มีเนื้อร้องหรือบทพากย์ นั้นหมายความว่า ดนตรีกำลังทำหน้าที่เป็นอีกหนึ่งภาษาในการเล่าเรื่อง เช่น ตัวละครเศร้าใช้เพลงโอด เมื่อตัวละครดีใจใช้เพลงกราวรำ เมื่อตัวละครเดินทางเป็นเพลงเชิดหรือเสมอ ดังนั้น เมื่อเราไม่รู้จักเพลง เราจะทราบได้อย่างไรว่าตัวละครกำลังสื่อสารอะไรกับเราอยู่

เมื่อไม่รู้จักเพลง ผู้ชมจะทราบได้อย่างไรว่าตัวละครกำลังสื่อสารอะไรกับผู้ชม เราสามารถเข้าใจผ่านเหตุการณ์ก่อนหน้านั้นมีเรื่องราวอะไรเกิดขึ้น เช่น สงคราม ความรัก แย่งชิง และในขณะที่เพลงบรรเลงอยู่นั้น ตัวละครแสดงท่าทางอะไรให้เราดู โกรธ เศร้า ซึ่งเราจะสังเกตว่าผู้แสดงทำท่าทางเหมือนกับพฤติกรรมปกติเหมือนกับมนุษย์อย่างไร เช่น เพลงเศร้า ตัวละครก็จะร้องไห้ ก้มหน้าลง เดินทาง ตัวละครจะเคลื่อนที่จากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งหรือเข้าไปในฉาก

แต่จะมีภาษาจากนักดนตรีอย่างหนึ่งที่เราแทบจะไม่สามารถทำความเข้าใจได้เลยว่า ตัวละครกำลังทำอะไรอยู่ถ้าผู้ชมไม่ได้เรียนมาอย่างลึกซึ้ง จะเรียกเพลงพวกนี้ว่าเพลงหน้าพาทย์ หรือเพลงที่ใช้เฉพาะกับตัวละคร ผู้ชมอาจจะเกิดความไม่เข้าใจภาษาของเพลงนี้ได้ โดยปกติแล้วตัวละครจะทำท่าตามอารมณ์ความรู้สึกไปพร้อมกับลักษณะของเพลงเหมือนกับกล่าวเบื้องต้น เช่น เพลงโอดตัวละครจะทำท่าร้องไห้ แต่ในเพลงหน้าพาทย์ตัวละครจะร้ายรำไปพร้อมกับเพลง โดยยึดเอาทำนองเพลงเป็นหลักและเป็นท่ารำที่เกิดขึ้นมาจากท่ารำในแม่บท แม้ท่าที่ใช้ฝึกมาเป็นท่ารำประกอบเพลง ซึ่งท่ารำเหล่านี้ไม่ได้เลียนแบบมาจากพฤติกรรมปกติของมนุษย์ แต่เป็นท่ารำที่เป็นสัญลักษณ์ทั้งสิ้น ซึ่งยากแก่การทำความเข้าใจ ถ้าเมื่อไหร่ที่ผู้ชมดูโขนทำท่ากับจังหวะดนตรีไปพร้อม ๆ กัน โดยท่าเหล่านี้ไม่ได้บอกถึงพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น ดีใจ เสียใจ รัก ผู้ชมสามารถสันนิษฐานได้เลยว่า ตัวละครกำลังรำเพลงหน้าพาทย์ อีกประการหนึ่งคือเพลงหน้าพาทย์จะใช้เฉพาะตัวละครนั้น อาทิ เมื่อพระรามจะเดินทางจะต้องใช้เพลงบาทสกุณีเท่านั้น ในความหมายพระรามคือพระนารายณ์และสัตว์ที่พระนารายณ์ใช้เป็นพาหนะนั้นคือครุฑ

1.4 ภาษาที่มาจากท่ารำ โขนเป็นการแสดงที่เล่าเรื่อง และสื่อสารด้วยร่างกายโดยจะแบ่งออกเป็น 2 วิธี

1.4.1 เป็นภาษาของร่างกายที่เรียนแบบพฤติกรรมของมนุษย์

กิริยารัก

ภาพที่ 1 ท่านาง

ภาพที่ 2 ท่ายักษ์

ภาพที่ 3 ท่าลิง

โดย : จุฬาลักษณ์ เอกวัฒนพันธ์

กิริยาโกรธ

ภาพที่ 4 ท่านาง

ภาพที่ 5 ท่ายักษ์

ภาพที่ 6 ท่าลิง

โดย : จุฬาลักษณ์ เอกวัฒนพันธ์

กิริยาอาย เขิน

ภาพที่ 7 ท่านาง

ภาพที่ 8 ท่ายักษ์

ภาพที่ 9 ท่าลิง

โดย : จุฬาลักษณ์ เอกวัฒนพันธ์

กิริยา เศร้า เสียใจ

ภาพที่ 10 ท่านาง

ภาพที่ 11 ท่ายักษ์

ภาพที่ 12 ท่าลิง

โดย : จุฬาลักษณ์ เอศววัฒนพันธ์

1.4.2 เป็นภาษาของร่างกายที่ได้มาจากการฝึกฝน แม่บท แม่ท่า

ท่ารำที่เกิดขึ้นของแม่บท แม่ท่าไม่ได้เป็นท่ารำที่เลียนแบบพฤติกรรมมนุษย์ แต่เป็นสัญลักษณ์หรืออารมณ์และความรู้สึกเพื่อใช้ในการฝึกฝนจนชำนาญแล้ว ท่าเหล่านั้นได้ถูกพัฒนาในเชิงความหมายใหม่ เช่น ท่าเซตฉิ่ง ในการรำท่าพื้นฐาน เมื่อใช้ในการแสดงจะเปลี่ยนเป็นความหมายว่าสวยงาม เป็นต้น

2. ดูโขนต้องรู้จักขนบและการเล่าเรื่องของโขน

ขนบธรรมเนียมของลำดับการแสดง ทุกตอนที่เลือกมาไม่ว่าตอนใด มักเริ่มต้นจากเหตุการณ์ลำดับฉาก แนะนำฝ่ายต่าง ๆ เหตุการณ์หลักและการยกรบ ลำดับการปะทะยกรบ อันเป็นฉากใหญ่ มีขึ้นตอน ตรวจสอบปะทะ พบกัน การทำท่าย ปะทะรบ การร้ายรำ ท่าจับขึ้นลอย และจบเรื่องด้วยชัยชนะของฝ่ายธรรมะ

โขนเป็นการแสดงที่นำเรื่องราวจากรามเกียรติ์ โดยประเด็นหลักของรามเกียรติ์คือความดีล้อมชนะความเลว เรื่องราวกำหนดเป็นการต่อสู้ระหว่างฝ่ายยักษ์กับมนุษย์ ทศกัณฐ์และพระราม โดยมูลเหตุใหญ่ของการขัดแย้งในเรื่องเกิดจากการแย่งชิงนางสีดาไปจากพระราม

ภาพที่ 13 ทศกัณฐ์สั่งกวางทองให้ไปล่อวงพระราม

ภาพที่ 14 พระรามไล่ตามกวางทอง

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

ภาพที่ 15 ทศกัณฐ์จับนางสีดา

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

ภาพที่ 16 พระรามโศกเศร้าที่นางสีดาถูกทศกัณฐ์จับตัวไป

ภาพที่17 กระบวนท่ารบ การขึ้นลอย

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

ภาพที่18 กระบวนท่ารบ การขึ้นลอยสูง

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

2.1 ตัวละครในโขน

ตัวละครหลักที่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม

2.1.1 ฝ่ายพระรามหรือฝ่ายมนุษย์ซึ่งประกอบไปด้วยพระราม พระลักษมณ์ นางสีดา หนุมาน
เหล่าวานร

ภาพที่ 19 พระราม

ภาพที่ 20 นางสีดา

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

ภาพที่ 21 หนุมาน

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

2.1.2 ฝ่ายทศกัณฐ์เป็นฝ่ายยักษ์ นางสาวนันทา (น้องสาวผู้เป็นเหตุในการลักพานางสีดา) พิเภก (ยักษ์ที่มีความเที่ยงธรรม และไม่เห็นด้วยกับสิ่งที่ทศกัณฐ์กระทำ จึงแยกตัวไปอยู่ฝ่ายพระราม กุมภกรรณ (น้องชาย) อินทรชิต (ลูกชายที่ตายในสนามรบ) นางมณโฑ (เมียของทศกัณฐ์) และเหล่าบรรดายักษ์

ภาพที่ 22 ทศกัณฐ์

ภาพที่ 23 มาริศ

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

ภาพที่ 24 ทศกัณฐ์ และมาริศ

ภาพที่ 25 เบญจกายและทศกัณฐ์

ที่มา : Pichet Klunchun Dance Company

โขนมีลักษณะเฉพาะ 3 อย่างที่ควรรู้ โขนเป็นการแสดงที่สวมศิระษ โขนเป็นการแสดงที่ต้องมีคนพากย์ เจรจาแทนตัวละครและโขนต้องมีเพลงหน้าพาทย์ที่ซึ่งผู้ชมดูแล้วไม่เข้าใจ เนื่องจากโขนเกิดขึ้นจากการรวมเอาศิลปะ 4 อย่างเข้าไว้ด้วยกันคือ

1. เรื่องราวจากการแสดงชกนาศตึกคำบรรพ์ มียักษ์และเทวดา
2. โขนใช้รูปแบบการจัดองค์ประกอบ ตัวแสดง การเคลื่อนไหวที่เลียนแบบมาจากหนังใหญ่ที่เป็น 2 มิติ
3. รูปแบบการใช้อาวุธและการต่อสู้ของโขนนำมาจากกระบี่กระบองของไทย
4. การสื่อสารความหมาย ลำดับชั้นของตัวละคร การจัดวางองค์ประกอบในการแสดง เสื้อผ้า อุปกรณ์ เลียนแบบมาจากราชสำนักไทยแต่โบราณ

สิ่งนี้อาจเป็นอุปสรรคของชาวต่างชาติที่ส่งผลต่อการรับรู้สุนทรียะของการชมโขนนั้นมีหลายปัจจัยการแสดงโขนเป็นเรื่องราวของศิลปะธรรมชาติแห่งชนชาติไทยการจะทำความเข้าใจในระยะเวลา 1-2 ชั่วโมงนั้น เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ การดูโขนแบบคนไม่รู้เรื่องโขน ผู้ชมโขนที่เป็นชาวต่างชาติอาจต้องเจออุปสรรคสำคัญคือการไม่เข้าใจและสัมผัสถึงความงดงามในภาษาที่เกิดจากวรรณศิลป์และภาษาจากบทพูด ผู้ชมชาวต่างชาติที่รู้เรื่องและเรียนภาษาไทยเท่านั้นถึงจะรับรู้ในสุนทรียะในส่วนนี้ หากแต่ในโขนยังมีภาษาอีก 2 รูปแบบที่ผู้ชมสามารถเข้าใจได้ คือภาษาจากดนตรี และภาษาร่างกาย (ท่ารำ) ที่เป็นสากลนอกจากนั้น ผู้ชมสามารถเข้าใจโขนได้ด้วยการดูจากการจัดวางตัวละครบนเวที (composition) เป็นประเพณีที่ห้ามเปลี่ยนแปลง และให้ความหมายในเวลาเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ฉากรบกันระหว่างพระรามและทศกัณฐ์ แบ่งเวทีออกเป็น 2 ส่วน ซ้ายกับขวา เมื่อไหร่ที่ตัวละครออกมาจากด้านซ้ายมือของผู้ชมนั้นคือฝ่ายพระราม เมื่อไหร่ที่ตัวละครออกมาจากด้านขวามือของผู้ชมคือฝ่ายทศกัณฐ์ ขณะที่ตัวละครฝ่ายใดอยู่ด้านบนถือว่าได้เปรียบ ใครล้มคือผู้แพ้ และในขณะที่เจ้านายต่อสู้กัน ลูกน้องจะไม่สู้ หรือลูกน้องสู้กันเจ้านายจะยืนดู เราสามารถดูโขนให้เข้าใจได้จากการจัดองค์ประกอบบนเวทีก็ได้

บทสรุป

นี่เป็นส่วนหนึ่งของการดูโขนที่ผู้ชมสามารถจะทำความเข้าใจได้ สำหรับผู้ชมที่ขาดความรู้หรือความเข้าใจโขน หากมีพื้นฐานตามบทความนี้แนะนำไว้จะก่อให้เกิดความเข้าใจและรับรู้ความหมาย สัญลักษณ์ และความงามต่าง ๆ ได้ในระดับหนึ่ง การเพิ่มทักษะด้านการให้ความรู้พัฒนาศักยภาพทางสติปัญญาจะกลม่อกลม่ออารมณ์และจิตใจให้ประชาชนคนไทย ได้เข้าใจศิลปะการแสดงโขนที่เป็นสมบัติอันทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมของชาติไว้ให้คงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบันสืบต่อไป

บรรณานุกรม

ธนิต อยู่โพธิ์. (2538). *โขน* สำนักพิมพ์องค์การค้ำของคุรุสภา.

ประภัสสร เสวิกุล. (2549). *ความหมายของวรรณศิลป์* สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2538). *คำกลอนรามเกียรติ์ตอนศึกกุ่มภรรยา*: พิมพ์ที่โรงเรียน

ช่างพิมพ์วัดสังเวชบางลำพู พิมพ์ครั้งที่ 1

นิศรา การุณอุทัยศิริ: *ชีวิตสำเร้จรูป*: กรุงเทพฯธุรกิจ 5 พฤศจิกายน 2556

Picture Performed by Pichet Klunchun Dance Company (Thailand) Stories from the Ramakien during the da:cs Festival :15 Oct, 2011 at the Esplanade Outdoor Theatre.